

TÜRK HUKUKUNDA SİYASİ HAKLAR VE SİYASİ HAKLARIN KULLANILMASININ ENGELLENMESİ SUÇU

POLITICAL RIGHTS IN TURKISH LAW AND CRIME OF PREVENTING THE USE OF POLITICAL RIGHTS

Yasin AYDOĞDU*

Özet: İnsanlar, hiçbir ayırım gözetilmeksizin sırf insan olmaları sebebiyle birtakım hak ve hürriyetlere sahiptir. İnsan haklarının, uluslararası sözleşmeler ve demokratik anayasalar tarafından güvence altına alınmalarına “temel hak ve hürriyetler” denilmektedir. Temel hak ve hürriyetler belirli kategorilere ayrılmaktadır. Bunlardan biri de siyasi hak ve hürriyetlerdir. Bunlar, kişinin devlet yönetimine katılmasına imkân tanıyan hak ve hürriyetlerdir. Siyasi haklar da diğer temel hak ve hürriyetler gibi uluslararası sözleşmeler, anayasalar ve kanunlar tarafından güvence altına alınmaktadır. Kişilerin siyasi hak ve hürriyetlerini kullanmasını engellemek ise ceza hukuku bağlamında suç oluşturmaktadır. Hangi siyasi hak ve hürriyetin kullanılmasının engellenmesinin suç oluşturacağı, cezanın miktarı ve nitelikli halleri Türk Ceza Kanunu’nda ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Temel Hak ve Hürriyetler, Siyasi Hak ve Hürriyetler, Siyasi Hakların Kullanılmasının Engellenmesi, Suç, Ceza

Abstract: Because of just being human, people have some rights and freedoms without discrimination. Human rights that guaranteed by international conventions and democratic constitutions are called fundamental rights and freedoms. Fundamental rights and freedoms are divided into specific categories. One of these categories is political rights and freedoms. These are rights and freedoms that allow people to participate in the state administration. Political rights and freedoms, like other fundamental rights and freedoms, are guaranteed by international conventions, constitutions and laws. To prevent the use of political rights and freedoms constitute a crime in the context of criminal law. It is enacted in Turkish Penal Law that what kind of actions constitute the crime of preventing the use of political rights and freedoms, the amount of penalty and qualified forms of the crime.

Keywords: Human Rights, Fundamental Rights and Freedoms, Political Rights and Freedoms, Preventing of Using Political Rights, Crime, Penalty.

* Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Kişilerin doğuştan sahip oldukları, vazgeçilmez, devredilmez ve herkes tarafından uyulması, saygı gösterilmesi gereken birtakım temel hak ve hürriyetleri vardır. Bunların tamamı için genel bir ifade olarak "insan hakları" kavramı kullanılmaktadır. Bu bakımdan insan hakları çeşitli haklardan oluşan bir katalog olarak da düşünülebilir. Bu katalog haklar sistematik bir çerçevede farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bunlardan birisi "kuşak sınıflandırması" olarak da bilinen, temel hak ve hürriyetlerin ortaya çıktıkları zaman dilimine göre ayrıma tabi tutan sınıflandırmadır. Bir diğeri, Alman hukukçu George Jellinek tarafından yapılan ve "klasik sınıflandırma" olarak da bilinen; temel hak ve hürriyetlerin konularına ve korudukları değerlere göre farklı kategorilere ayrıldığı sınıflandırmadır. Buna sınıflandırmada; kişinin özel alanının sınırlarını çizen ve devlet tarafından dokunulmayacak, aşılamayacak ve korunması gereken hak ve hürriyetler "negatif statü hakları" olarak adlandırılmaktadır. Kişilere devlete hizmet etme, katkı sağlama ve yardım etme gibi olumlu bir davranış isteme imkânı tanıyan haklara "pozitif statü hakları"; kişilerin üzerinde yaşadıkları ülkenin yönetimine katılmasını sağlayan haklara da "aktif statü hakları" denilmektedir. 1982 Anayasasında da temel hak ve hürriyetler klasik sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Buna göre, 17-40'ıncı maddeler kişi hakları ve ödevleri (negatif statü hakları), 41-65'inci maddeler sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler (pozitif statü hakları), 66-74'üncü maddeler siyasi haklar ve ödevler (aktif statü hakları) olarak ayrı bölümlerde düzenlenmektedir.

Siyasi haklar kişinin devlet yönetimine katılımına imkân sağlayan haklardır. Bu bakımdan katılım hakları olarak da adlandırılmaktadır. Demokratik anayasaların tamamında diğer temel hak ve hürriyetler gibi siyasi haklar da koruma altına alınmıştır. Türkiye'de 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmıştır. Temel hak ve hürriyetlerin kategorik ayrıma tabi tutularak ele alınması ise 1961 Anayasası ile başlamış; 1982 Anayasasında da aynı sistem benimsenmiştir.

Kişinin siyasi hak ve hürriyetlerini serbest ve hür bir şekilde kullanmasını sağlamak devletin asli görevlerinden biridir. Kişiyi bu hürriyetinden yoksun bırakan diğer kişiler ise cezai yaptırımlarla karşı

karşıya kalır. Ceza hukukunda hâkim olan, suç ve cezaların kanuniliği ilkesi gereğince, bu yaptırımlar kanunlarla düzenlenmek zorundadır. Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçu da yürürlükteki 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenmektedir (m. 114 ve 119). Bu Kanun yürürlüğe girmeden önce ise bu suç mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenmekteydi (m. 174). Bunların dışında birtakım özel kanunlarda da siyasi hakların kullanılmasının engellenmesinin cezai yaptırımları bulunmaktadır.

Çalışmamızın konusunun daha iyi anlaşılması için çalışmayı iki bölüme ayıracağız. İlk bölümde öncelikle hak, hürriyet, insan hakları gibi bazı kavramları açıklayacağız. Bu bölümde genel olarak temel hak ve hürriyetlerin sınıflandırılmasını açıkladıktan sonra Osmanlı-Türk Anayasalarında temel hak ve hürriyetlerin düzenlenişini ele alacağız. Bölümün son başlığında ise 1982 Anayasası'nda yer alan siyasi hak ve ödevleri açıklayacağız.

İkinci bölümde ise önce 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenen siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçunu, daha sonra 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenen siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçunu ele alacağız. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, mevcut yürürlükteki kanun olduğu için suç üzerine yapacağımız açıklamalarda bu Kanun hükümleri üzerinden hareket edeceğiz.

I. TÜRK HUKUKUNDA SİYASİ HAKLAR

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden siyasi haklar ve bu hakların kullanılmasının engellenmesi suçuna geçmeden önce sıklıkla kullanacağımız bazı kavramları açıklamakta fayda görüyoruz. Bunlar: Hak, hürriyet, insan hakları, kamu hürriyetleri ile temel hak ve hürriyet kavramlarıdır.

Hak, kişilere hukuk tarafından tanınan ve bu kapsamda birtakım edimlerin yerine getirilmesini isteme yetkisi tanıyan menfaatlerdir.¹

Hürriyet ya da özgürlük kavramı gündelik kullanımda sıklıkla "hak" kavramıyla eş değerde kullanılmaktadır. Buna göre hürriyet

¹ Benzer tanımlar ve açıklamalar için bkz. Yavuz Atar, Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, 8. Baskı, Konya, 2013, s. 111; Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, 16. Baskı, Bursa, 2014, s. 110.

de, bir haktır.² Fakat bütün haklar, hürriyet değildir.³ Bu bakımdan hürriyet, kişinin bir şeyi yapmaya veya yapmamaya yahut belirli bir davranışı sergileyip sergilememeye kendi hür iradesiyle karar vermesi ve kararın gereklerini yerine getirirken başkaları tarafından engellenmemesidir.⁴ Burada önemli olan husus, kişinin hürriyet alanının sınırlarının başkalarının sınırlarıyla çakışmamasıdır.

İnsan hakları, kişilerin başka hiçbir ayırım gözetilmeksizin sadece insan olmaları sebebiyle sahip oldukları haklardır.⁵ İnsan hakkı kavramı çok yönlü ve oldukça geniş bir kavramdır. Bir yönü ile kişilerin haklarının devlet gücü karşısında korunması gerekliliğini içerirken; diğer bir yönü ile çok boyutlu olan insan kişiliğinin geliştirilmesine katkı sağlamayı gerektirmektedir.⁶

Kamu hürriyetleri, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka dâhil edilen bölümünü ifade eder.⁷ Bu haklar herkese (kamuya) karşı tanınmıştır ve anayasa, kanun gibi hukuki düzenlemelerde ele alınmaktadır.

Temel hak ve hürriyetler ise yukarıda açıkladığımız dört kavramın (hak, hürriyet, insan hakları, kamu hürriyetleri) aynı noktada kesiştiği çatı kavramdır. Temel hak ve hürriyetler terimi, uluslararası sözleşmeler ve demokratik anayasalar başta olmak üzere hukuki düzenlemeler tarafından korunan ve tanınan hak ve hürriyetleri ifade eder.

Siyasal ya da siyasi haklar temel hak ve hürriyetlerin bir bölümünü oluşturur. Siyasi hakların yeri ve önemini daha iyi anlayabilmek için temel hak ve hürriyetlerin hukuk düzenlerindeki sınıflandırılmasını ele alacağız.

² Ahmet Mumcu/Elif Küzeci, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Turhan Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2012, s. 10.

³ İbrahim Ö. Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2013, s. 13.

⁴ Yavuz Atar, Türk Anayasa Hukuku, s. 111; İbrahim Ö. Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş, s. 13.

⁵ Mustafa Erdoğan, Anayasa Hukuku, Orion Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2011, s. 53.

⁶ Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, 19. Bası, Ankara, 2013, s. 302.

⁷ Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013, s. 14.

A. TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERİN SINIFLANDIRILMASI

İnsan hakları alanında uzun yıllar süren mücadele ve gelişimin sonucunda farklı konu ve değerlere sahip birçok hak ve hürriyet ortaya çıkmıştır. Temel hak ve hürriyetler, konularına, içeriklerine, korudukları değer ve ilkeler ile ortaya çıktıkları tarihsel sıralamaya göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu sınıflandırmalar arasında hukuk düzenlerinde ve uluslararası sözleşmelerde en çok kabul edilen George Jellinek'in klasik sınıflandırması ve "kuşak" sınıflandırmasıdır.

1. Klasik Sınıflandırma

Temel hak ve hürriyetler üzerine yapılan sınıflandırmalardan en çok benimseneni ve yazılı anayasaların büyük çoğunluğu tarafından kabul edileni⁸ George Jellinek'in yaptığı sınıflandırmadır.⁹ Jellinek, temel hak ve hürriyetleri devlet ile kişi arasındaki ilişkinin durumuna göre "negatif statü hakları", "pozitif statü hakları" ve "aktif statü hakları" olarak üçe ayırmaktadır.¹⁰

Negatif statü hakları, kişinin özel alanının sınırlarını çizen ve devlet tarafından aşılamayacak, dokunulamayacak ve korunması gereken hak ve hürriyetlerdir. Bunlar devlete, negatif bir tutum yani "karışmama", "müdahale etmeme" ödevi yüklerler.¹¹ Örneğin din ve vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, basın hürriyeti, dernek kurma hürriyeti, konut dokunulmazlığı hakkı, mülkiyet hakkı vb. hak ve hürriyetler negatif statü haklarındanır. Bunlara aynı zamanda, kişiyi devlete ve diğer kişilere karşı da koruduğu için, "koruyucu haklar" da denilir.¹² Örneğin negatif statü haklarından konut dokunulmazlığı hakkı kapsamında kişinin, gerek üçüncü kişilere karşı gerekse de,

⁸ Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 111.

⁹ Avusturyalı Yahudi bir hahamın oğlu olarak 1851 yılında Leipzig'de dünyaya gelen George Jellinek, hayatı boyunca tarih, edebiyat, felsefe, politika, ekonomi ve hukuk üzerine çalışmalar yapmıştır. "Georg Jellinek", *The American Journal of International Law*, American Society of International Law Press, c. 5, S. 3, 1991, s. 716-718. <http://www.jstor.org/stable/2186373> (E.T. 08.03. 2016).

¹⁰ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* c. 2, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011, s. 507.

¹¹ Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 6.

¹² Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, s. 171.

hukukun izin verdiği durumlar haricinde, devlete¹³ karşı konutunun korunması gerekir.¹⁴

Pozitif statü hakları, kişilere devletten hizmet etme, katkı sağlama ve yardım etme gibi olumlu bir davranış isteme imkânı tanıyan haklardır. Bu kapsamda devletin sosyal alanda yapması gereken belirli ödevleri vardır. Örneğin eğitim ve öğrenim hakkı, konut hakkı, kıyılarından yararlanma hakkı, sendika kurma ve sendikal faaliyetlerde bulunma hakkı, çalışma ve sözleşme hürriyeti vb. hak ve hürriyetler pozitif statü haklarından. Bunlara, aynı zamanda, kişiye devletten bir şey(ler) isteme hakkı verdiği için, “isteme hakları” da denilir.¹⁵ Örneğin pozitif statü haklarından eğitim ve öğrenim hakkı kapsamında kişi, devletten kişisel gelişimini sağlayacak ve en üst seviyelerde dahi (uluslararası platformlarda) rekabet edebilecek donanımına sahip olabilecek eğitim ve öğrenim görmeyi talep edebilmelidir.¹⁶

Aktif statü hakları, kişilere içerisinde yaşadıkları ülkenin yönetimine katılma imkânı sağlayan haklardır. Örneğin seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı, kamu hizmetine girme hakkı, dilekçe hakkı, bilgi edinme hakkı vb. haklar aktif statü haklarından. Bunlara, aynı zamanda kişiye, devlet yönetimine katılma hakkı sağladığı için, “katılma hakları” da denilir.¹⁷ Örneğin aktif statü haklarından siyasi faaliyette bulunma hakkı kapsamında kişi, siyasi parti kurabilecek, daha önce kurulmuş bir siyasi partiye üye olabilecek yahut üyelikten ayrılabilir.¹⁸

İlerleyen bölümlerde ele alacağımız siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçunun konusunu Jellinek’in sınıflandırmasında üçüncü kategori olan aktif statü hakları oluşturmaktadır.

Jellinek’in sınıflandırmasından başka bir de temel hak ve hürri-

¹³ Burada “devlet” ile kastettiğimiz, kolluk kuvvetleri veya icra görevlileri gibi devlet tüzel kişiliğini temsil eden resmi görevlilerdir.

¹⁴ Konut dokunulmazlığı hakkı, 1982 Anayasası’nda da güvence altına alınmaktadır. Anayasa’nın 21’inci maddesine göre: Kimsenin konutuna dokunulamaz.

¹⁵ Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, s. 174.

¹⁶ Eğitim ve öğretim hakkı, 1982 Anayasası’nda da düzenlenmektedir. Anayasa’nın 42’inci maddesine göre, kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz (f. 1).

¹⁷ Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, s. 177.

¹⁸ Benzer düzenleme 1982 Anayasası’nın 68’inci maddesinde de vardır.

yetlerin ortaya çıktıkları zaman dilimlerine göre ayrıma tabi tutulan kuşak sınıflandırması vardır.

2. Kuşak Sınıflandırması

Temel hak ve hürriyetler tarihsel olarak ortaya çıktıkları zaman dilimine göre de bir sınırlandırmaya tabi tutulmaktadır. Bu tasnif ilk defa, Çek kökenli Fransız hukukçu Karel Vasak tarafından 1979 yılında önerilmiştir.¹⁹ Buna göre temel hak ve hürriyetler ortaya çıktıkları zaman dilimine göre “Birinci kuşak haklar”, “İkinci kuşak haklar” ve “Üçüncü kuşak haklar” olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Birinci kuşak haklar, Jellinek’in tasnifindeki negatif statü ve aktif statü haklarını kapsamaktadır. Bunlar 18’inci yüzyıldan itibaren tanınan medeni ve siyasal haklara denk düşer.²⁰ Bu hak ve hürriyetlerin kullanımı için devletin olumlu bir davranışta bulunması gerekmez. Devletin bu hak ve hürriyetleri koruması ve kişilerin bunları kullanabilmesi için uygun ortamı sağlaması yeterlidir. Birinci kuşak haklar, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile 1770’li yıllarda kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Bildirileriyle tanınmıştır.²¹

İkinci kuşak haklar, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya konan ancak uygulanması büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraya bırakılan sosyal, kültürel ve ekonomik haklardır.²² İkinci kuşak haklar, daha çok Jellinek’in tasnifindeki pozitif statü haklarından oluşmaktadır. Bu kuşaktaki haklarda, devlete birtakım olumlu edimlerde bulunma ödevi yüklenmektedir.²³ Bu hakların ortaya çıkışı ve gelişim süreci, sosyal devlet olgusunun ortaya çıkışı ve gelişimiyle de eş zamanlı olmuştur.

¹⁹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* c. 2, s. 511.

²⁰ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*, s. 41.

²¹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* c. 2, s. 512.

²² İkinci kuşak haklar kategorisinde yer alan haklara ilk olarak 31 Ocak 1917 tarihli Meksika Anayasası’nda rastlanmaktadır. 1918 tarihli Sovyet Bildirisi ile 1925 ve özellikle 1936 tarihli Sovyet Anayasalarında da bu haklara rastlanmaktadır. Ancak bu konuda 1919 tarihli Alman Weimar Anayasası’nın çok daha ileri gittiği ve devletin sosyal fonksiyonunu açıkça yansıttığı görülmektedir. Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 54-56.

²³ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, Turhan Kitabevi, 2. Bası, Ankara, 2008, s. 100.

Birinci ve ikinci kuşakta yer alan haklar büyük ölçüde Jellinek'in ortaya koyduğu ve günümüzde yazılı anayasaların büyük çoğunluğunda sistematiğini koruyan klasik sınıflandırmada da yer almaktadır. Buna karşılık üçüncü kuşak haklar; klasik sınıflandırmada bulunmayan, birçoğu henüz gelişim sürecinde olan hak ve hürriyetlerden oluşmaktadır.

Üçüncü kuşak hakların ortaya çıkmasında sömürge olmaktan kurtulan üçüncü dünya devletlerinin etkili olduğu söylenebilir. Tarihsel olarak 20'inci yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmaya başlayan bu haklardan bazıları şunlardır: Çevre hakkı, barış hakkı, iletişim hakkı, bilgi edinme hakkı, kültürel mirasa katılma hakkı vb.²⁴ Bunlara ilave ten 21'inci yüzyılın henüz ilk yıllarından itibaren tartışılmaya başlayan ve halen gelişimini sürdüren insanlığın ortak miraslarını koruma hakkı bu kapsamda değerlendirilmektedir. Dayanışma hakları da denilen üçüncü kuşak hakların ortaya çıkması ve tanınması genellikle uluslararası sözleşmelerle ve bildirimlerle olmaktadır.²⁵

Ancak doktrinde Mustafa Erdoğan, insan haklarının öznesinin sadece birey olabileceğini belirterek, Üçüncü kuşak hakların (dayanışma haklarının) öznesinin salt birey değil; kolektif varlıklar (toplum, grup, sınıf, topluluk vb.) olduğunu belirtmektedir. Erdoğan, bu gerekçeyle dayanışma haklarını insan hakları kategorisinde değerlendirmenin bazı kavramsal sorunlara yol açabileceğini de söylemektedir.²⁶ Esasen, Erdoğan'ın belirttiği kolektif varlıkların (toplum, sınıf, grup vb.) oluşumu da birden çok bireyin bir araya gelmesinden ibarettir. O halde, bu kategorideki haklarla korunan hukuki değer yine bireyi (kişiyi) ilgilendirmektedir. Bu sebeple Erdoğan'ın bu görüşüne katılmıyoruz. Bizce üçüncü kuşak haklar, modern toplumun en değerli öznesi konumunda olan insanın daha iyi ve ideal bir Dünyanın hep birlikte inşası için geliştirdiği haklardır.

²⁴ 1982 yılında hazırlanan, "Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Pakt Ön Tasarısı"nda düzenlenen şekilde, barış hakkı, gelişme (gelişim) hakkı, çevre hakkı üçüncü kuşak haklar arasında gösterilmiştir. Yavuz Atar, Türk Anayasa Hukuku, s. 113.

²⁵ Üçüncü kuşak hakların hukuksal değeri ve gelişimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, "Dayanışma Hakları"nın Hukuksal Değeri: Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı?", İnsan Hakları Yıllığı, S. 13, 1991, s. 37-48.

²⁶ Mustafa Erdoğan'ın bu konudaki görüşleri ve diğer gerekçeleri için bkz. Mustafa Erdoğan, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2013, s. 149-150.

B. TÜRK ANAYASALARINDA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

Türk tarihinde anayasal gelişmelerin ilk adımının, Padişah II. Mahmut ile ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak olduğu bilinmektedir. Padişah Sultan Abdülmecid döneminde 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı Osmanlı anayasal gelişmelerinde diğer önemli kilometre taşlarındandır. Bu gelişmeler Padişah II. Abdülhamid (Sultan Abdülhamid) döneminde hazırlanan ilk Anayasanın zeminini oluşturan önemli gelişmelerdir. 1876 tarihli Kanun-u Esasi ilk Osmanlı-Türk Anayasası olarak kabul edilmektedir.

Bu başlık altında Kanun-u Esasi'den başlayarak 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında temel hak ve hürriyetlerin ele alınışını inceleyeceğiz.²⁷

1. 1876 Anayasası'ndaki Düzenleme

1876 tarihli Kanun-u Esasi 12 bölüm ile toplamda 119 maddeden oluşmaktadır.²⁸ "Tebaa-i Devleti Osmaniyenin Hukuki Umumiyesi" başlıklı ikinci bölümde temel hak ve hürriyetler düzenlenmektedir. Ancak bölüm içerisinde herhangi bir sınıflandırma yapılmamıştır. Maddeler incelendiğinde ağırlıklı olarak kişi hak ve hürriyetleri ile siyasi hakların ele alındığı görülmekle beraber; sosyal ve ekonomik hak ve ödevlerin de düzenlendiğini görmekteyiz. Örneğin negatif statü haklarından konut dokunulmazlığı hakkı 22'inci madde hükmünden²⁹ çıkarılabilir. Yine çağdaş hukuk düzenlerinin temel ilkelerinden biri olan kanuni hâkim güvencesi 23'üncü maddede ele alınmıştır.³⁰ Bu bölümde siyasi haklardan devlet memurluğu (m. 19), vergilerin kanuniliği ilkesi (m. 25) gibi düzenlemeler de mevcuttur. Anayasa'nın ilk halin-

²⁷ Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri hakkında daha detaylı bilgiye ulaşmak için ayrıca bkz. Emin Memiş, Türkiye'de Anayasa Gelişimleri Eğrisi (1808-2011), Filiz Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 2011.

²⁸ Kanun-u Esasi'nin ilk hali için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf> (E.T. 10.3.2016). Çalışmanın bundan sonraki kısmında Anayasalar ve değişiklikleri açıklarken şu siteden faydalanacağız: <https://anayasa.tbmm.gov.tr>

²⁹ Madde 22: Memaliki Osmaniyede herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur. Kanunun tayin eylediği ahvalden maada bir sebeple Hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

³⁰ Madde 23: Yapılacak usulü muhakeme hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.

de siyasi parti kurma, üye olma veya siyasi faaliyette bulunma hakları yoktur. Ancak çift meclisli bir yapıdan oluşan yasama organının ele alındığı “Heyeti Mebusan” başlıklı yedinci bölümde seçilme şartları düzenlenmektedir (m. 68). Seçme hakkı ise Kanun-u Esasi’de değil; ilk parlamento seçimlerinde uygulanmak üzere çıkarılan 28.10.1876 tarihli Meclis Azasının Sureti İntihab ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakka-te³¹ isimli geçici kanunda³² düzenlenmiştir. Sosyal ve ekonomik haklar ise, henüz o dönemde gelişim göstermediği için rastlanmamaktadır. Tam olarak günümüz anlamındaki karşılıklarına denk düşmese de, Anayasada çalışma ve sözleşme hürriyetine (m. 13), eğitim-öğrenim hakkına (m. 15-16) benzer düzenlemeler görülmektedir.

1876 Kanun-u Esasi’de 1909 yılında köklü değişiklikler yapılmıştır.³³ Öyle ki bu dönem II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde siyasi haklarla ilgili çok önemli gelişmeler olmuştur. Çıkarılan yeni Seçim Kanunu (1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu) ile seçim hürriyeti sağlanmıştır. Daha da önemlisi siyasal örgütlenme olayına, yani siyasi partilere bu dönemde rastlamaktayız.³⁴

2. 1921 Anayasası’ndaki Düzenleme

Milli Mücadele Dönemi’nde hazırlanan ve bir geçiş dönemi anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) toplam 23 maddeden³⁵ oluşan çerçeve bir anayasadır. Bu Anayasada temel hak ve hürriyetlerle ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Zira bu dönemde 1876 tarihli Kanun-u Esasi henüz ilga edilmemiştir. Teşkilat-ı Esasiye’de düzenleme bulunmayan konularda Kanun-u Esasi hükümleri uygulanacaktır. Temel hak ve hürriyetler konusunda da Kanun-u Esasi’deki düzenlemeler geçerlidir.

³¹ Düzenlemeye ulaşmak için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, “I. Meşrutiyete Dair Belgeler”, *Belleten Dergisi*, c. 24, S. 96, Ankara, 1960, s. 609-612.

³² Günümüzdeki kanun hükmünde karnamelere benzer bir düzenlemedir. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2013, s. 248.

³³ Yapılan değişikliklere ulaşmak için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876-1/1876-1-degisiklik.pdf> (E.T. 10.3.2016).

³⁴ Tunçer Karamustafaoğlu, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, AÜHF Yayınları, no: 262, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 104-105.

³⁵ Geçici maddeyi de eklersek toplamda 24 maddeden oluştuğu söylenebilir.

3. 1924 Anayasası'ndaki Düzenleme

Cumhuriyetin ilanından sonra da 1876 tarihli Kanun-u Esasi henüz ilga edilmemiştir ve 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu devletin ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde bir Anayasa olarak görülmemektedir. Bu sebeple TBMM tarafından 20 Nisan 1924'de yeni bir Anayasa hazırlanarak 23 Nisan 1924'de yayımlanmıştır.

1924 Anayasası 6 bölüm ve 105 maddeden oluşmaktadır. "Türklerin Hukuki Ammesi" başlıklı beşinci bölümde, toplamda 21 maddede temel hak ve hürriyetler düzenlenmiştir. Ancak bölüm içerisinde herhangi bir sınıflandırma yapılmamıştır. Bu bölümde negatif statü haklarına ağırlık verildiği, aktif statü haklarının da genel olarak yer aldığı görülmekle beraber; pozitif statü haklarının düzenlenmediğini görmekteyiz. Zira pozitif statü hakları o dönem, henüz yeni gelişim göstermektedir.

1924 Anayasasında yer alan siyasi hak ve ödevler (aktif statü hakları) genel olarak şunlardır: Vatandaşlık (m. 88), bilgi edinme ve şikâyet hakkı (m. 82), vergi ödevi (m. 84-85).

1924 Anayasasında siyasi partilerle ilgili herhangi bir düzenleme yoktu. Zira siyasi partiler 1961 Anayasası ile mevzuatımıza girmiştir.³⁶ 1924 Anayasası döneminde kurulan siyasi partiler ise 70'inci maddede düzenlenen dernek kurma hürriyeti kapsamında değerlendirilmiştir. Yani siyasi partiler bir anlamda dernek/cemiyet olarak kabul edilmektedir. Doktrinde Ahmet Mumcu bu durumu, 1961 ve 1982 Anayasalarına nazaran daha demokratik ve ileri bulmaktadır. Mumcu'ya göre 1924 Anayasası hükümlerine göre siyasi parti kurulması yasaklanamaz, siyasi parti kurma hakkı, Türklerin doğal haklarından kabul edilmiştir. Şu veya bu yönde bir partiyi yasaklayan hüküm dahi taşımaz.³⁷

4. 1961 Anayasası'ndaki Düzenleme

1961 Anayasası temel hak ve hürriyetler konusunda 1924 Anayasası'na göre hem daha geniş hem de daha güvenceli düzenle-

³⁶ Hüseyin Özcan/Murat Yanık, *Siyasi Partiler Hukuku*, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7.

³⁷ Ahmet Mumcu, "1924 Anayasası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 2, S. 5, Ankara, 1986, s. 383-399. Makaleye ulaşmak için bkz. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-05/1924-anayasasi> (E.T. 9.12.2016).

meler getirmiştir.³⁸ 1961 Anayasası'nın ikinci kısmı "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır: "Genel Hükümler (m. 10-13)", "Kişinin Hakları ve Ödevleri (m. 14-34)", "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler (m. 35-53)" ve "Siyasi Haklar ve Ödevler (m. 54-62)". 1961 Anayasası'nın temel haklar ve hürriyetler konusunda Georg Jellinek'in klasik sınıflandırma sistemini benimsediği görülmektedir.

1961 Anayasasında siyasi haklar ve ödevler, bir sonraki başlık altında detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz 1982 Anayasasındaki durum ile sistematik olarak aynıdır.

5. 1982 Anayasa'sındaki Düzenleme

1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler konusundaki yaklaşımı 1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişikliklerin devamı niteliğindedir.³⁹ Zira bu değişikliklerle 1961 Anayasası'nın ilk halindeki düzenlemeler, hak ve hürriyetler açısından daha gerici nitelikte olmuştur. 1982 Anayasası'nda da aynı tutum daha katı şekilde devam ettirilmektedir.⁴⁰ Bunun dışında sınıflandırma olarak 1961 Anayasası'nda olduğu gibi Georg Jellinek'in klasik sınıflandırma sisteminin benimsendiğini görmekteyiz.

1982 Anayasası'nın ikinci kısmı "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır: "Genel Hükümler (m. 12-16)", "Kişinin Hakları ve Ödevleri (m. 17-40)", "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler (m. 41-65)" ve "Siyasi Haklar ve Ödevler (m. 66-74)".

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan 1982 Anayasası'nda siyasi haklar ve ödevler kısmını ayrı başlık altında, daha detaylı bir şekilde incelemek gerektiği kanaatindeyiz.

³⁸ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 43.

³⁹ Değişiklikler için bkz. RG 22.9.1971, S. 13964.

⁴⁰ 1961 ve 1982 Anayasaları üzerine, Anayasaların oluşumu ve içerikleri hakkında bilgiler taşıyan bir çalışma için bkz. Bülent Tanör, İki Anayasa 1961-1982, Oniki Levha Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013. Kitabın 17-21'inci sayfaları arasında 1961 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler ele alınırken; 121-125'inci sayfaları arasında 1982 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler ele alınmaktadır.

C. 1982 ANAYASASI'NDA SİYASİ HAK VE ÖDEVLER

1982 Anayasası'nın dört bölüme ayrılmış "Temel Haklar ve Ödevler" başlıklı ikinci kısmının son bölümü siyasi haklar ve ödevleri düzenlemektedir. Anayasadaki sıralamasına göre bu haklar şunlardır: Vatandaşlık (m. 66), seçme ve seçilme hakkı (m. 67), siyasi faaliyette bulunma hakkı (m. 67), siyasi parti faaliyetleri (m. 68-69), kamu hizmetine girme hakkı (m. 70) ve dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı (m. 74). Bu bölümde düzenlenen ödevler ise, askerlik (vatan hizmeti, m. 72), vergi yükümlülüğü (m. 73) ve kamu hizmetindekiler için mal beyannamesi vermedir (m. 71).

1. Vatandaşlık Hakkı (m. 66)

Anayasaya göre, Türkiye Cumhuriyeti Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür" (m. 66/1). Anayasa'nın bu düzenlemesinde dil, din, ırk, etnik köken gibi somut öğeler bağlamında bir vatandaşlık tanımı değil; subjektif millet anlayışına dayalı çağdaş bir düzenleme yapılmıştır.⁴¹ Yine Anayasada "Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür" denilmektedir (m. 66/2).⁴²

Vatandaşlık kavramı, gerçek kişileri devlete bağlayan hukuki ve siyasi bir bağıdır (Doğan, 2010: 22)⁴³. Türkiye'de siyasi hakların kullanılması, vatandaşlık kavramı ile doğrudan bağlantılıdır. Oysa Avrupa ülkelerinin çoğunda, özellikle yerel yönetim seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, sadece vatandaşları ilgilendiren bir hak olarak değil; o bölgede oturan herkesi ilgilendiren bir hak olarak görülmektedir.⁴⁴

⁴¹ Subjektif millet anlayışı, Fransız "ortak yaşama isteği" olarak da bilinir. Buna göre; millet birlikte yaşama isteğinin bir ürünüdür. Burada nesilden nesile aktarılan manevi miras, geçmişin parlak ve karanlık günlerinin anılarına bağlı kalmak ve gelecek için izlenecek tutumun birlikte hazırlanması yatar. Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 16. Bası, İstanbul, 2013, s. 134. Subjektif millet anlayışının karşısı olan objektif millet anlayışı ise, Alman "ulus/ırk" anlayışı olarak bilinir ve millet olabilmek için insanlar arasında dil, din, ırk, etnik köken, kan birliği gibi objektif (somut) ortaklıklar aranır. Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, s. 133-134.

⁴² 1982 Anayasası'nın ilk halinde bu düzenleme şöyleydi: "Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir." Burada yer alan son cümle 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle kaldırılmıştır.

⁴³ Vahit Doğan, Türk Vatandaşlık Hukuku, Seçkin Yayınevi, 10. Baskı, Ankara, 2010, s. 22.

⁴⁴ Bülent Tanör/Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Huku-

Avrupa Birliği 1994 yılında hazırladığı bir rapor ile Türkiye'ye bu konuda bir değişiklik önerisinde bulunmuş ancak 1996 yılında TBMM'ye sunulan böyle bir teklif kabul görmemiştir.⁴⁵

2. Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı (m. 67)

İnsanlar vatandaşı oldukları ülkelerin yönetimine seçme ve seçilme haklarını kullanarak katılırlar. Bu, temsili demokrasi anlayışının bir parçasıdır. Seçme hakkı, vatandaşlara (seçmenlere) parlamentoda kendilerini kimlerin temsil edeceğini veya kimlerin kendilerini yöneteceğini belirleme imkânı tanır. Seçilme hakkı ise vatandaşların devlet yönetimine aktif olarak katılmalarına imkân tanır.⁴⁶

Anayasada vatandaşların kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak yahut bir siyasi parti çatısı altında siyasi faaliyette bulunma ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir (m. 67/1). Seçme ve seçilme hakkı, demokratik devlet yönetiminin "olmazsa olmaz" şartlarındandır. Bu sebeple seçim hürriyetinin, anayasa ve kanunların belirleyeceği zorunlu haller dışında kısıtlanmaması gerekir.⁴⁷ Seçme hakkıyla birlikte anılan ve onun bütünüleyici parçası diyebileceğimiz seçilme hakkı ise Anayasada ayrıca düzenlenmektedir. Bu konuda her bir seçimle ilgili, adaylıkların düzenlendiği bölümlere bakmak gerekir. Türkiye'de kişilerin seçilme hakkını kullanabileceği üç ayrı platform vardır. Bunlar: TBMM seçimleri, Cumhurbaşkanı seçimleri ve mahalli idareler seçimleridir. TBMM seçimlerinde kişi kendi tercih edeceği herhangi bir seçim çevresinden bağımsız olarak veya bir siyasi parti çatısı altında milletvekili adayı olabilir (Milletvekili Seçimi Kanunu m. 12).⁴⁸ Mahalli idareler seçimlerinde de kişi, yine aynı şekilde bağımsız olarak veya bir siyasi parti bünyesinde belediye başkanlığı, belediye meclis ve/veya il genel meclis üyeliği için aday olabilir (Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları

ku, Beta Yayıncılık, 13. Baskı, İstanbul, 2013, s. 188.

⁴⁵ Rona Aybay/Nimet Özbek, Vatandaşlık Hukuku, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015, s. 28-29.

⁴⁶ Seçme ve seçilme hakkı ile daha fazla bilgi için şu çalışmamızdan faydalanabilirsiniz: Yasin Aydoğdu, Seçim Sistemleri ve Türkiye, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015, s. 16-31.

⁴⁷ Mehmed Akad/Abdullah Dinçkol, 1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları, Der Yayınları, İstanbul, 2007, s. 448.

⁴⁸ 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, RG. 13.6.1983, S. 18076.

ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun m. 10).⁴⁹ Mahalli idareler seçimleri kapsamında ele alabileceğimiz köy muhtarlığı ve köy ihtiyar meclisi üyeliği, mahalle muhtarlığı ve mahalle ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ise herhangi bir adaylık usulü yoktur (m. 31/1). Muhtarlık seçimlerinde siyasi partiler aday gösteremez.⁵⁰

3. Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı (m. 68)

Çağımızda demokrasiler siyasi partiler üzerinden işlemektedir. Siyasi partiler, demokrasilerde kitlelere yön veren sembollerin ve söylemlerin adresidir.⁵¹ 1982 Anayasası'nda da "Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" denilmek (m. 68/2) suretiyle bu durumun önemi vurgulanmaktadır. Demokratik siyasi hayatın tam olarak temin edilebilmesi, seçmenlerin farklı alternatifler arasından rahat bir tercih yapabilmeleri ile mümkündür. Çağdaş demokrasilerde bu alternatifler, siyasi partiler tarafından oluşturulur. Çağımız demokrasisi, partiler demokrasisidir.⁵² Bunun doğal sonucu olarak vatandaşlar siyasi parti kurma, partilere üye olma ve ayrılma haklarına sahiptirler.

1982 Anayasası'na göre, siyasi partiler önceden izin almaksızın kurulabilirler ve Anayasa ve kanun hükümleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürürler (m. 68/3). Bir toplumda, serbestçe kurulan ve faaliyette bulunan siyasi partilerin varlığının, devlet iktidarının sınırlanması ve hürriyetlerin korunması hususunda en önemli faktörlerden birini teşkil ettiğine şüphe yoktur.⁵³ Siyasi parti kurarken tanınan serbestlik, partilere üyelikte de tanınmıştır. Vatandaşlar, siyasi partilere üye olmaya veya üyelikten çıkma konusunda serbesttirler. Bu serbestlik, ne devlet tarafından ne de kişiler tarafından engellenemez.⁵⁴ Kişilerin bir siyasi parti kurmasına, kurulmuş bir siyasi partiye üye olunmasına

⁴⁹ 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, RG. 18.1.1984, S, 18285.

⁵⁰ Ramazan Çağlayan, İdare Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2016, s. 217.

⁵¹ Şeref İba, Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar, Turhan Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2008, s. 175.

⁵² Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 92.

⁵³ Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, s. 274.

⁵⁴ Hüseyin Özcan/Murat Yanık, Siyasi Partiler Hukuku, s. 76.

yahut üyelikten çıkmasına engel olmak Türk Ceza Kanununa göre de suç sayılmaktadır. Bu hususta detaylı açıklamalarımızı ilerleyen bölümlerde yapacağız.

Siyasi partilerin faaliyetlerini serbestçe yapabilmeleri kural olmakla birlikte; Anayasa, bu kuralı istisnasız olarak kabul etmemiş ve parti faaliyetlerine bazı sınırlamalar getirmiştir.⁵⁵ Bu konudaki düzenlemelerin kaynağı Anayasa'nın 68'inci ve 69'uncu maddeleri olmakla beraber; Siyasi Partiler Kanunu'dur.⁵⁶

4. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı (m. 70)

Her Türk vatandaşı kamu hizmetine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilmeyeceği Anayasada açıkça belirtilmektedir (m. 70/2). Bu konudaki ayrıntılı düzenlemeler ise, 14.7.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda yer almaktadır.⁵⁷ Kanun'un "Devlet memurluğuna alınma" başlıklı üçüncü kısmında (m. 46-57) memurluğa alınma şartları ve usulü düzenlenmektedir.

Kamu hizmeti kavramını, toplumun ortak, genel, sürekli bir ihtiyacının kamu tüzel kişilerince veya onların sıkı denetim ve gözetimi altında özel hukuk kişilerince karşılanması olarak tanımlayabiliriz.⁵⁸ Bu bakımdan Anayasadaki ifadesiyle "kamu hizmetine girme hakkını", kamu hizmetini sağlamakla görevli kamu personeli (memur ya da kamu görevlisi) olma hakkı olarak algılamalıyız.

5. Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı (m. 74)

Anayasada, vatandaşların ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancıların kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahip oldukları belirtil-

⁵⁵ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 93.

⁵⁶ 22.4.1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, RG. 24.4.1983, S. 18027.

⁵⁷ RG. 23.7.1965, S. 12056.

⁵⁸ Metin Günday, İdare Hukuku, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara, 2015, s. 332; Ramazan Çağlayan, İdare Hukuku Dersleri, s. 247.

mektedir (m. 74/1). Bu kapsamda 1.11.1984 tarih ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun çıkarılmıştır.⁵⁹

Yine Anayasada herkesin bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir (m. 74/3). Fıkırada geçen "herkes"ten anlaşılması gereken vatandaşlar ve Türkiye'de ikamet eden yabancılar ile Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişilerdir. Bunu 9.10.2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'ndan anlıyoruz (m. 4/2).⁶⁰

Kamu denetçiliği kurumu (ombudsmanlık) ise 1982 Anayasası'nda, 2010 yılında 5982 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle Türk hukukuna girmiştir. Bu kapsamda 14.6.2012 tarih ve 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu çıkarılmıştır.⁶¹

Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak amacıyla kurulmuştur. Kurum, TBMM'ye bağlı kamu tüzel kişiliğini haiz özel bütçelidir. Kamu Denetçiliği Kurumu, 29.3.2013 tarihi itibarıyla şikâyet başvuruları alınmaya başlanmıştır.⁶²

6. Vatan Hizmeti Hakkı/Ödevi (m. 72)

Anayasaya göre vatan hizmeti, her Türk vatandaşının hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir (m. 72). Burada geçen vatan hizmeti, Türk vatandaşı erkekler tarafından askerlik hizmetinin yerine getirilmesi suretiyle ifa edilmektedir. Kimlerin bu hizmetten muaf tutulduğu, muaf olmayanların ise hangi şartlar altında askerlik yapacakları 21.6.1927 tarih ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nda düzenlenmektedir.⁶³

⁵⁹ RG. 10.11.1984, S. 18571.

⁶⁰ RG. 24.10.2003, S. 25269.

⁶¹ RG. 29.6.2012, S. 28338.

⁶² http://www.ombudsman.gov.tr/custom_page-346-hakkimizda.html (E.T. 14.3.2016).

⁶³ RG. 12-17.7.1927, S. 631-635. Kanunun adı "Askerlik Mükellefiyeti Kanunu" iken 20.11.1935 tarih ve 2850 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle "Askerlik Kanunu" adını almıştır.

7. Vergi Ödevi (m. 73)

Anayasada “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür” denilmektedir (m. 73/1).

Vergi en genel anlatımla, devlet ve vergilendirme yetkisine sahip kurumların kamu harcamalarına kaynak tahsis etmek amacıyla, ödeme gücü olanlardan, bu güçleriyle orantılı olarak aldıkları zorunlu, karşılıksız ve nihai parasal ödemelerdir.⁶⁴ O halde, verginin bir haktan ziyade ödev olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten Anayasada madde başlığında da “Vergi Ödevi” ibaresi kullanılmaktadır.

8. Mal Bildiriminde Bulunma

Anayasaya göre, kamu hizmetine girenlerin mal bildiriminde (beyanında) bulunmaları ve bunun tekrarlanma süreleri kanunla düzenlenir. Yasama ve yürütme organlarında görev alanlar, bu kuralın dışında tutulamazlar (AY m. 71).

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda, memurların kendilerine, eşlerine ve velayetleri altındaki çocuklarına ait taşınır ve taşınmaz malları, alacakları ve borçları hakkında mal bildiriminde bulunmaları **öngörülmüştür** (m. 14). Bu tür düzenlemelerin getiriliş amacı, kamuda çalışanların haksız mal edinmelerinin, rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçmektir.⁶⁵ Bu kapsamda, 19.4.1990 tarih ve 3628 sayılı Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu **çıkartılmıştır. Kanun tüm kamu görevlilerini kapsamaktadır.**⁶⁶ Mal bildiriminde bulunacak olanlar, bildirim konusu, süresi, yenilenmesi, gizliliği ve bildirimde bulunulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar **kanunda düzenlenmektedir.**

II. SİYASİ HAKLARIN KULLANILMASININ ENGELLENMESİ SUÇU

Çalışmanın şimdiye kadarki kısmında, Anayasada vatandaşlara tanınan siyasi hak ve ödevleri inceledik. Vatandaşlara tanınan bu hak-

⁶⁴ Doğan Şenyüz/Mehmet Yüce/Adnan Gerçek, Vergi Hukuku (Genel Hükümler), Ekin Kitabevi, 4. Baskı, Bursa, 2013, s. 72.

⁶⁵ Adnan Küçük, Anayasa Hukuku, Orion Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2013, s. 282.

⁶⁶ Ramazan Çağlayan, İdare Hukuku Dersleri, s. 335.

lar, yine Anayasada belirtilen demokratik devlet olmanın (m. 2) bir gereğidir.⁶⁷ Bu haklar Anayasa ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmıştır. Örneğin Türkiye'nin de imzaladığı⁶⁸ Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin "Siyasal Haklar" başlıklı 25'inci maddesi şöyledir:

Her vatandaş, bu Sözleşenin ikinci maddesindeki ayrımlara ve makul olmayan sınırlamalara tabi tutulmaksızın şu haklara ve imkânlara sahiptir:

a) Doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu hizmetlerine katılma;

b) Seçmenlerin iradelerini serbestçe ifade etmeleri güvence altına alan, gizli olarak oy verildiği, genel ve eşit oya dayanan ve belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde oy kullanma ve seçilme;

c) Genel eşitlik ilkesine uygun olarak ülkesinde kamu hizmetlerine girme.

Türk Ceza Kanunu'nda da bu hakların kullanımına karşı olası bir saldırının (ihlalin) cezai yaptırımı düzenlenmektedir. Mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda siyasi hakların tamamına karşı yapılan saldırılar (ihlaller) koruma altına alınmışken; yürürlükteki 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda hangi siyasi hakların koruma altına alındığı tahdidi olarak belirtilmektedir. Bu bakımdan siyasi hakların engellenmesi suçunu 765 ve 5237 sayılı kanunlardaki farklı düzenlemeler bağlamında ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

A. 765 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU'NDAKİ DÜZENLEME

1.3.1926 tarih ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun⁶⁹ ikinci kitabının, ikinci kısmının birinci bölümünde "Siyasi Hürriyet Aleyhine Cürümler" başlıklı 174'üncü maddesi şöyleydi:

⁶⁷ Zeki Hafizoğulları/Muharrem Özen, Türk Ceza Kanunu Özel Hükümler Kişilere Karşı Suçlar, USA Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 2015, s. 199.

⁶⁸ BM Genel Kurulu'nda 16.12.1966 tarih ve 2200 A(21) sayılı kararla kabul edilip imza, onay ve katılıma açılan bu Sözleşme, 23.3.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşmeyi 15.8.2000 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme, 4.6.2003 tarih ve 4688 sayılı Kanunla uygun bulunarak aynı tarihte yürürlüğe girmiştir. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun için bkz. RG. 18.6.2003, S. 25142.

⁶⁹ RG. 13.3.1926, S. 320.

(1) Her kim şiddet veya tehdit göstererek veya nümayiş veya gürültü yaparak birini tamamen veya kısmen siyasî haklarını kullanmaktan menederse kanunun başka ceza vermediği hallerde bir aydan otuz aya kadar hapis ve on beş liradan elli liraya kadar ağır cezayı naktî ile cezalandırılır.

(2) Eğer fail, Devlet memurlarından olup da memuriyeti nüfuzunu suiistimal suretile bu cürmü işlemiş bulunursa bir seneden beş seneye kadar hapsolünür. Ayrıca bir seneden üç seneye kadar memuriyetten mahrumiyet cezasına da uğrar.

Bu maddede, 5.1.1961 tarih ve 235 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'la⁷⁰ bir değişiklik yapılmıştır. Değişiklik sonrası maddenin ilk fıkrasındaki "bir aydan otuz aya kadar ve on beş liradan elli liraya kadar" şeklindeki yaptırım hükmü "yedi aydan otuz aya kadar hapis ve beş yüz liradan beş bin liraya kadar" şeklinde değiştirilmiştir.

Görüldüğü üzere mülga Türk Ceza Kanunu'nda genel anlamıyla siyasi hakların tamamı koruma altına alınmıştır. Bu nedenle, o dönemde doktrinin en önemli tartışma konusu "hangi hakların "siyasi hak" olarak nitelendirileceği" hususu olmuştur.⁷¹ Bir görüşe göre suç sadece kamu seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının kullanılmasını engellemeye yönelik fiillerden meydana gelirken; diğer bir görüşe göre her türlü siyasi hakkın kullanılmasını engellemeye yönelik fiiller bu kapsamında değerlendirilmektedir.⁷² 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki düzenlemenin bu denli geniş tutulması, sanılanın aksine uygulama alanını genişletmemiş, aksine daraltmıştır. Gerçekten de ceza hukukunda hâkim olan ilkelerden biri olan "kanunilik ilkesi" bağlamında, kapsamı bu denli geniş ve sınırları belirsiz bir hükmün uygulamasının imkânı hayli zordur.⁷³

⁷⁰ RG. 12.1.1961, S. 10705

⁷¹ 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun yürürlükte olduğu 1924 Anayasası döneminde, Anayasada temel hak ve hürriyetlerle ilgili bir sınıflandırma yapılmadığını da göz önünde bulundurursak doktrinde bu tür tartışmaların olmasını oldukça doğal karşılamak gerekir.

⁷² Faruk Erem, "Siyasi Haklara Karşı İşlenen Suçlar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 7, S. 1-2, Ankara, 1951, s. 78.

⁷³ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, 14. Baskı, Ankara, 2014, s. 314.

B. 5237 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU'NDAKİ DÜZENLEME

1. Genel Olarak

26.9.2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu⁷⁴ siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu suç, Kanununun “Özel Hükümler” başlıklı ikinci kitabının, “Kişilere Karşı Suçlar” başlıklı ikinci kısmının “Hürriyete Karşı Suçlar” başlıklı yedinci bölümünde düzenlenmektedir. “Siyasi Hakların Kullanılmasının Engellenmesi” başlıklı 114'üncü madde şöyledir:

(1) Bir kimseye karşı;

a) Bir siyasi partiye üye olmaya veya olmamaya, siyasi partinin faaliyetlerine katılmaya veya katılmamaya, siyasi partiden veya siyasi parti yönetimindeki görevinden ayrılmaya,

b) Seçim yoluyla gelinen bir kamu görevine aday olmamaya veya seçildiği görevden ayrılmaya,

Zorlamak amacıyla, cebir veya tehdit kullanan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla bir siyasi partinin faaliyetlerinin engellenmesi halinde, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

Görüldüğü üzere 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda genel olarak siyasal haklar koruma altına alınmışken; 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda çalışmamızın ilk bölümünde saydığımız siyasal haklardan yalnızca birkaçı koruma altına alınmıştır. Kanunun lafzından anlaşılan siyasi haklar şunlardır:

- Bir siyasi partiye üye olmak veya olmamak,
- Bir siyasi partinin faaliyetlerine katılmak veya katılmamak,
- Bir siyasi partiden veya parti yönetimindeki görevinden ayrılmak,
- Seçim yoluyla gelinen bir kamu görevine aday olmak,
- Seçim yoluyla gelinen bir kamu görevinde görevi sürdürmek.

⁷⁴ RG. 12.10.2004, S. 25611. Kanun 1.6.2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bununla birlikte diğer bazı siyasal haklar da 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun diğer maddelerinde ayrıca koruma altına alınmıştır. Örneğin dilekçe hakkının kullanılmasının engellenmesi suçu bu kapsamda değerlendirilebilir (m. 121). TCK m. 118'de düzenlenen sendikal hakların kullanılmasının engellenmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Ancak sendikal haklar, temel hak ve hürriyetlerin sınıflandırılması üzerine yaptığımız açıklamalardan da hatırlanacağı üzere, siyasal haklar kategorisinde değil; sosyal ve ekonomik haklar (pozitif statü hakları) kategorisinde değerlendirilmektedir. Yine kamu hizmetlerinden yararlanma hakkının engellenmesi suçu (m. 113) bu kapsamda değerlendirilebilir. Ancak Anayasada güvence altına alınan kamu hizmetine girme hakkı (1982 AY m. 70), 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda koruma altına alınmışken; 5237 sayılı Ceza Kanunu'nda koruma altına alınmamıştır. Türk Ceza Kanunu bakımından kamu hizmetlerine girmenin engellenmesi özel bir suç tipine girmediği için duruma göre tehdit (TCK m. 106) veya cebir (TCK m. 108) suçundan dolayı failin cezalandırılması yoluna gidilebilir.⁷⁵

2. Korunan Hukuksal Yarar

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 114'üncü maddesinde düzenlenen suçlarla korunmak istenen hukuksal yarar maddenin fıkralarına göre farklılık arz etmektedir. Birinci fıkrada korunan hukuksal yarar bireysel siyasi haklar iken; ikinci fıkrada kolektif siyasi hürriyetler (siyasi parti faaliyetleri) korunmaktadır.⁷⁶

Doktrinde, siyasal hakların kullanılmasının engellenmesinin devletin siyasal fonksiyonlarını yerine getirmesini de engelleyeceği ve bu nedenle ikinci fıkrada düzenlenen siyasi parti faaliyetlerinin engellenmesinin, devletin temel düzenine karşı bir suç olduğunu savunan görüşler vardır. Bu görüşte olanlar, bu suçun "Millete ve Devlete Karşı Suçlar" bölümünde ele alınması gerekliliğini savunmaktadırlar.⁷⁷

⁷⁵ Durmuş Tezcan/M. Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Seçkin Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2013, s. 443.

⁷⁶ Ali Parlar, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, Bilge Yayınevi, Ankara, 2015, s. 1402.

⁷⁷ Çetin Özek, "Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 41, S. 1-2, İstanbul, 1975, s. 28-30; Duygun Yarsuvat, "Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler (Türk Ceza Kanununda Toplantı Hürriyetinin Korunması)", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 33, S. 3-4, İstanbul, 1967, s. 102.

Kanaatimizce de ilk fıkrada düzenlenen suç tipi kişilere karşı suçlar kategorisinde yer almalı iken; ikinci fıkrada düzenlenen suç tipi millete ve devlete karşı suçlar kategorisinde yer almalıdır. Zira siyasi partiler faaliyetlerini kolektif olarak yürütür ve siyasi partilerin en önemli amacı devlet yönetimine katılmaktır.

3. Suçun Unsurları

a) Maddi Unsurlar

i) Fiil, Netice

Bu suç birden fazla fiil ile işlenebilir. Maddenin ilk fıkrasında yazılı haller kişinin birtakım siyasi haklarını kullanmasını engellerken; ikinci fıkrasında yazılı haller ise siyasi partilerin faaliyetlerinin engellenmesidir.

(1) Siyasi Hakların Kullanılmasının Engellenmesi

Suçun bu şekli; bir siyasi partiye üye olmaya veya olmamaya, bir siyasi partinin faaliyetlerine katılmaya veya katılmamaya, bir siyasi parti veya parti yönetimindeki görevinden ayrılmaya ya da seçim yoluyla gelinen bir kamu görevine aday olmaya veya seçildiği görevden ayrılmaya zorlamak amacıyla, cebir⁷⁸ veya tehdit⁷⁹ kullanmak suretiyle gerçekleşir. Suçun gerçekleşmesi için sayılan amaçlarla cebir veya tehdidin kullanılması yeterlidir.⁸⁰ Cebir veya tehdit dışında, söz gelimi hileli bir davranışla kişinin bu haklardan birini kullanmasının engellenmesi, bu suç kapsamında değerlendirilmeyecektir.⁸¹ Bu bakımdan,

⁷⁸ Cebir kullanma, bir başkasının irade oluşturma veya oluşturulan iradeye uygun hareket etme serbestisini ihlal ederek onu başka kararlar almaya veya mevcut iradesi yönünde hareket etmesini engelleyerek başka türlü davranmaya zorlayabilecek her kişi tarafından işlenebilen, fail bakımından özellik göstermeyen suçtur. Mahmut Koca/İlhan Üzülmöz, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2015, s. 385.

⁷⁹ Kişilerin irade oluşturma serbestisini ve iradi hareket serbestisini ihlal eden, onların huzur, sükun ve güven duygusunu zedeleyen fiillere "tehdit" denilmektedir. Tehdit fiilleri TCK'nda suç olarak düzenlenmektedir (m. 106). İbid., s. 344.

⁸⁰ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 315-316.

⁸¹ Durmuş Tezcan/M. Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, s. 445.

bağlı hareketli⁸² bir suç olduğu söylenebilir.⁸³ Ayrıca, seçimlik hareketli bir suçtur. Seçimlik hareketlerden birden fazlasının yapılması halinde de eylem, tek suçu oluşturur.⁸⁴ Ancak bu durumda cezanın üst sınırdan tayin edilmesi isabetli olacaktır.

(2) Siyasi Parti Faaliyetlerinin Engellenmesi

Suçun bu şekli TCK m. 114/2'de düzenlenmiştir. Buna göre, cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla bir siyasi partinin faaliyetlerinin engellenmesi suçun bu şeklini oluşturur.

Siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır (AY m. 68/2). Siyasi partiler ve uyacakları esaslar başta Anayasa olmak üzere (m. 68-69), ilgili özel kanunlarda da düzenlenmektedir.⁸⁵ Fıkırada belirtilen siyasi partiden anlaşılması gereken 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na göre kurulan partilerdir. Kanunda şöyle bir siyasi parti tanımını yapılmaktadır:

“Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propağandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.” (m. 3)

Siyasi parti faaliyetlerinden anlaşılması gereken, siyasi partilerin tüzüklerine ve mevzuata uygun şekilde gerçekleştirdikleri her türlü çalışmayı kapsar.⁸⁶ Örneğin: parti kongreleri, mitingler, parti grup toplantıları... Ancak kanaatimizce siyasi partilerin, farklı amaçlarla⁸⁷ düzenlediği programlar bu kapsamda değerlendirilmemelidir. Örneğin, bir siyasi parti tarafından üyeleri ve yakınlarının eğlenmesi ama-

⁸² Bir suçun kanuni tanımında hangi tür hareketlerle suçun icra edilebileceği belirtilmiş ise, bu durumda bağlı hareketli suçlardan söz edilebilir. İzzet Özgenç, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Kitabevi, 9. Bası, Ankara, 2013, s. 166.

⁸³ Çetin Özek, “Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler”, s. 38.

⁸⁴ Ali Parlar, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, s. 1402.

⁸⁵ 22.4.1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, RG. 24.4.1983, S. 18027.

⁸⁶ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 317.

⁸⁷ Yani, gerek tüzüklerinde belirtilen gerekse de kamuoyunca bilinen kuruluş ve çalışma amaçları dışındaki diğer faaliyetleridir.

cıyla düzenlenen turistik bir seyahat programının engellenmesi bu kapsamda değerlendirilmemelidir. Bu tür hareketler tehdit (TCK m. 106) veya cebir (TCK m. 108) suçları kapsamında değerlendirilebilir.

Bu suç, siyasi parti faaliyetlerinin bir an için dahi olsa engellenmesiyle oluşacaktır. Engellemenin devamlı olması gerekli değildir.⁸⁸ Bu bakımdan “ani suçlar” kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁹

Bu suçun maddenin ilk fıkrasındaki fiillerden farklı olarak, engellemenin gerçekleşmesiyle oluşacağını da ayrıca belirtmek gerekir. Yani ilk fıkradan farklı olarak tek başına fiil yeterli olmayıp; neticenin de gerçekleşmesi gereklidir.

Ayrıca belirtmek istediğimiz başka bir husus ise Siyasi Partiler Kanunu’nda özel olarak düzenlenen siyasi partilerin amaç ve faaliyetlerine ilişkin getirilen yasaklamalardır (m. 78). Ancak buradaki yazılı hallerin suç oluşturmadığı kanaatindeyiz. Zira ceza hukukunda hâkim olan kanunilik ilkesi gereğince Türk Ceza Kanunu’nda yer almayan bir eylem (suç tipi) suç oluşturmaz.⁹⁰

ii) Fail

TCK 114’üncü maddede suçun faili olmak bakımından özel bir vasıf aranmamaktadır. Bu suçun faili herkes olabilir. 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda suçun düzenlendiği maddede failin, devlet memurlarından olup da “*memuriyeti nüfuzunu suiistimal suretiyle bu suçu işlemiş olması*” durumunda cezanın arttırılacağı belirtilmekteydi (m. 174/2). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda ise benzer bir düzenleme farklı bir maddede belirtilmektedir. “Ortak hüküm” başlıklı 119’uncu maddede, failin kamu görevlisi olup da “*kamu görevinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle*” bu suçu işlemesi nitelikli hal olarak kabul edilmektedir.

⁸⁸ Çetin Özek, “Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler”, s. 36.

⁸⁹ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 317.

⁹⁰ Kanunilik ilkesi gereğince, kanunda suç olarak tanımlanan bir fiil dolayısıyla nasıl bir cezai yaptırım uygulanabileceği ve bunun miktarının ne kadar olacağı hususları yine ancak kanunla belirlenebilir. İzzet Özgenc, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, s. 107.

iii) Mağdur

Anayasada siyasi haklarla ilgili, hatta temel hak ve hürriyetlerin tamamı ile ilgili düzenlemelerde hak sahipleriyle ilgili genellikle “herkes” kavramı kullanılmaktadır. Ancak bazı hak ve hürriyetlerin niteliği gereği sadece vatandaşlar tarafından kullanılması gerekmektedir. Siyasi hak ve ödevler de niteliği gereği sadece vatandaşlar tarafından kullanılabilir.⁹¹ O halde bu suçun mağduru olacak kişi de aranması gereken ilk şart vatandaşlıktır.⁹² Ancak vatandaşlık tek başına yeterli değildir. Zira suçun işlenebilmesi için siyasi hakkın varlığı da gereklidir. O halde suçun mağduru ancak siyasi hakkı kullanma hak ve ehliyetine sahip vatandaş olabilir. Bu nedenle kamu hizmetinden yasaklı kişilere karşı (TCK m. 53) bu suç işlenemez.⁹³

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda, siyasi partilere üye olmaları yasaklanan kişiler düzenlenmektedir.⁹⁴ Bu yasaklı kişilerden, örneğin

⁹¹ Burhan Kuzu, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 54, S. 1-4, İstanbul, 1994, s. 96.

⁹² Benzer görüşler için bkz. Faruk Erem, , “Siyasi Haklara Karşı İşlenen Suçlar”, s. 84; Duygun Yarsuvat, “Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler (Türk Ceza Kanununda Toplantı Hürriyetinin Korunması)”, s. 111. Farklı bir görüşte ise yabancıların da siyasi parti faaliyetlerine katılma haklarının bulunduğu ve dolayısıyla bu suçun mağduru olabilecekleri belirtilmektedir. Bkz. Durmuş Tezcan/M. Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, s. 444.

⁹³ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 318.

⁹⁴ Madde 11- (1) On sekiz yaşını dolduran, medeni ve siyasi hakları kullanma ehliyetine sahip bulunan her Türk vatandaşı bir siyasi partiye üye olabilir.

(2) Ancak;

a) Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar.

b) 1- Kamu hizmetlerinden yasaklılar,

2- Basit ve nitelikli zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlar ile istimal ve istihlak kaçakçılığı dışında kalan kaçakçılık suçları, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya Devlet sırlarını açığa vurma suçlarından biriyle mahkûm olanlar,

3- Taksirli suçlar hariç beş yıl ağır hapis veya beş yıl ve daha fazla hapis cezasına mahkûm olanlar,

4- Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yazılı suçlardan veya bu suçların işlenmesini aleni olarak tahrik etme suçundan mahkûm olanlar,

5- Terör eyleminden mahkûm olanlar,

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan bir öğretmenin bir siyasi partiye üye olmasına engel olan bir kişi Türk Ceza Kanunu'nun 114'üncü maddede öngörülen suç işlemiş olmayacaktır.

TCK m. 114/2'deki suçun mağduru ise siyasi parti tüzel kişiliği ve Devlettir.⁹⁵

iv) Konu

Siyasi hakların engellenmesi suçunun konusu Türk Ceza Kanunu'nun 114'üncü maddesinin fıkralarına göre farklılık arz etmektedir. İlk fıkrada mağdurun siyasi hürriyeti, ikinci fıkrada ise siyasi partinin faaliyetleri suçun konusunu oluşturmaktadır.⁹⁶

v) Nitelikli Haller

Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçunun daha ağır cezayı gerektiren halleri Türk Ceza Kanunu'nun 119'uncu maddesinde ayrıca belirtilmiştir. Buna göre;

(1)... *siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi, (...) suçlarının;*

a) *Silahla,*

b) *Kişinin kendisini tanınmayacak bir hale koyması suretiyle, imzasız mektupla veya özel işaretlerle,*

c) *Birden fazla kişi tarafından birlikte,*

d) *Var olan veya var sayılan suç örgütlerinin oluşturdukları korkutucu güçten yararlanılarak,*

e) *Kamu görevinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle,*

İşlenmesi halinde, verilecek ceza bir kat artırılır.

(2) *Bu suçların işlenmesi sırasında kasten yaralama suçunun neticesi se-*

Siyasi partilere üye olamazlar ve üye kaydedilemezler.

(3) Yükseköğretim elemanları, yasaklamadan dışındadır. Bunlar hakkında Yükseköğretim Kanunu uygulanır

⁹⁵ Ali Parlar, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, s. 1403.

⁹⁶ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükmeler, s. 319.

bebiyle ağırlaşmış hallerinin gerçekleşmesi durumunda, ayrıca kasten yaralama suçuna ilişkin hükümler uygulanır.

b) Manevi Unsurlar

Suçun oluşabilmesi için failin, mağdura karşı maddede belirtilen siyasi haklardan biri veya birkaçını engellemek yönünde kasıtlı bir fiilde bulunması gereklidir. Doktrinde bir görüşe göre failin genel kast ve özel kastla birlikte hareket etmesi gerektiği fikrini savunanlar olsa da;⁹⁷ genel kabul gören görüş genel kastın yeterli olduğu yönündedir.⁹⁸ Kast, failin hareketi ve bundan doğacak neticeleri bilmesi (düşünüp öngörme) ve istemesi olduğuna göre, burada özel bir kast aramamak gerektiği kanaatindeyiz. Örneğin, bir kişiyi siyasi parti üyeliğinden çıkarmak amacıyla cebir ve tehdit kullanan failin hareketi genel kast kapsamında değerlendirilecektir.

Failin, kullanılmasına engel olduğu hakkın bir siyasal hak olduğunu bilmemesi kastın varlığını etkilemez.⁹⁹ Ayrıca, bu suçların takirle işlenmesi mümkün değildir.¹⁰⁰

4. Suçun Özel Görünüş Şekilleri

a) Teşebbüs

Suç, bir süreç içerisinde işlenmekte olup, buna suç yolu (*iter criminis*) denilmektedir.¹⁰¹ Suçun kanuni tanımında belirtilmiş olan fiilin icrasına başlanmış olmakla birlikte bu fiile ilişkin icra hareketleri henüz tamamlanmamış ise o suça teşebbüsten söz edilir.¹⁰²

TCK m. 114/1'deki suçun tamamlanması için failin cebir veya tehdit kullanması yeterlidir. Ayrıca, mağdurun maddede sayılan siyasi

⁹⁷ Zeki Hafızoğulları/Muharrem Özen, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler Kişilere Karşı Suçlar, s. 201; Çetin Özek, "Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler", s. 43; Duygun Yarsuvat, "Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler (Türk Ceza Kanununda Toplantı Hürriyetinin Korunması)", s. 116.

⁹⁸ Durmuş Tezcan/M. Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, s. 446; Ali Parlar, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, s. 1404.

⁹⁹ Durmuş Tezcan/M. Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, s. 446.

¹⁰⁰ Ali Parlar, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, s. 1404.

¹⁰¹ İzzet Özgenç, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, s. 454.

¹⁰² İbid., s. 454.

haklarını kullanmasının engellenmesi gerekmez. Bu bakımdan suçta teşebbüs ancak icra hareketlerinin (cebir veya tehdit) tamamlanmaması durumunda söz konusu olacaktır.¹⁰³ Örneğin fail, kişinin maddede sayılan haklarından herhangi birini kullanmaması amacıyla bir tehdit mektubu hazırlamış ancak mektup adrese ulaşmamışsa, suçta teşebbüs söz konusu olacak ve fail ona göre ceza alacaktır.¹⁰⁴

TCK m. 114/2'de ise durum farklıdır. Suçun oluşabilmesi için siyasi parti faaliyetinin kısmen veya tamamen engellenmesi, yani geçici de olsa faaliyetin gerçekleştirilmesinin aşırı derecede zorlaştırılmış olması gerekir. Eğer bu boyutta olmayan bir engelleme söz konusu ise suçta teşebbüsten söz edilebilir.¹⁰⁵ Örneğin, bir siyasi partinin kongresinde parti başkanı konuşma yapmadan önce ses sistemini bozan birinin önceden fark edilerek sistemin derhal onarılması halinde bu suçta teşebbüsten söz edilebilir.

b) İştirak

Suçu oluşturan fiile birden fazla kişinin katılması suçta iştiraki oluşturur.¹⁰⁶ Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçu iştirak bakımından herhangi bir özellik göstermez. Bu konuda genel hükümler uygulanır (TCK m. 37-41).¹⁰⁷

c) İçtima

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu suçların içtima bakımından "Kaç fiil varsa o kadar suç, kaç suç varsa o kadar ceza" kuralı benimsenmiştir. Ancak bu durumun da istisnaları yine Kanunda belirtilmektedir.¹⁰⁸

Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçunun işlenmesi sırasında kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış halle-

¹⁰³ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 322.

¹⁰⁴ Durmuş Tezcan/M. Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, s. 448.

¹⁰⁵ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 323.

¹⁰⁶ İzzet Özgenç, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, s. 483.

¹⁰⁷ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 323; Durmuş Tezcan/M. Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, s. 449.

¹⁰⁸ İzzet Özgenç, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, s. 536.

rinin gerçekleşmesi durumunda, ayrıca kasten yaralama suçuna ilişkin hükümler uygulanır (TCK m. 199/2).

Suçun cebir veya tehdit ile işlenmesi durumunda, cebir ve tehdit suçları Kanunda ayrıca bağımsız suçlar olarak ele alındığından (m. 106 ve 108), genel hükümler gereğince “birleşik suç” söz konusu olabilir (m. 42).¹⁰⁹ Yani, siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçu, cebir veya tehditle işlenmişse, faile sadece 114’üncü maddede yazılı ceza verilir. Ayrıca cebir (m. 106) veya tehdit (m. 108) suçlarından dolayı ceza verilmez.

Siyasi hakların kullanılmasını engelleme suçlarının zincirleme suç şeklinde işlenmesi de mümkündür.¹¹⁰ Cebir veya tehdit sırasında kişinin hayatı, şeref ve haysiyeti aleyhine bir saldırı olmuşsa fail her bir fiilden dolayı ayrı ayrı cezalandırılacaktır.¹¹¹

Türk Ceza Kanunu’ndaki düzenleme dışında, 26.4.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’da¹¹² da siyasi hakların kullanılmasına engel olanlar hakkında bir cezai yaptırım öngörülmüştür. Buna göre, “Herhangi bir vasıta ile bir seçim propagandası toplantısına engel olan veya devamına imkân vermeyecek hareket ve tertiplerle onu ihlal eden kimse altı aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu fiiller, ikiden fazla kimse tarafından ittifak edilerek herhangi bir şekil ve surette cebir veya şiddet kullanılarak veya tehdide başvuruyla işlenirse, failerin her biri iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Eğer fiil, içlerinden en az biri silahlı olan ikiden fazla kişi tarafından ittifak edilerek veyahut aralarında ittifak olmasa bile içlerinden en az ikisi silahlı bulunan üç veya daha fazla kimse tarafından işlenirse, failerin her biri beş yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.” (m. 149/2).

5. Soruşturma Usulü ve Yaptırım

Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçunun takibi için şikâyet aranmaz, savcılık makamı tarafından re’sen takip olunur.¹¹³

¹⁰⁹ Çetin Özek, “Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler”, s. 43.

¹¹⁰ Ali Parlar, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, s. 1405.

¹¹¹ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 323

¹¹² RG. 2.5.1961, S. 10796.

¹¹³ M. Emin Artuk/Ahmet Gökçen/A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Özel Hükümler, s. 323; Ali Parlar, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, s. 1405.

Fail, TCK m. 114/1'de ele alınan suçu işlediği zaman bir yıldan üç yıla kadar; m. 114/2'de ele alınan suçu işlediği zaman iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Türk Ceza Kanunu'nun 199'uncu maddesinde bu suçların işleniş şekline göre daha ağır cezayı gerektiren haller düzenlenmiştir.

Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçunu görmekle görevli mahkeme 26.9.2004 tarih ve 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun¹¹⁴ uyarınca asliye ceza mahkemeleridir (m. 11).

SONUÇ (DEĞERLENDİRME)

Siyasi hakların kullanılmasının engellenmesi suçu Türk Ceza Kanunu'nun 114'üncü maddesinde ele alınmaktadır. Ancak bu maddede konusu itibariyle iki farklı suç tipi söz konusudur. Maddenin ilk fıkrasındaki suç tipi, Kanundaki yeri itibariyle de doğru olduğunu düşündüğümüz, kişi hürriyetine karşı suçlar arasında yer almaktadır. Ancak maddenin ikinci fıkrasındaki suç tipi, konum itibariyle millete ve devlete karşı suçlar arasında da ele alınabilirdi. Kanun koyucun tercihini saygıyla karşılamakla beraber; bu konuda doktrinin ve tarafımızın görüşü siyasi parti faaliyetlerinin engellenmesinin bireysel bir etkiden çok kolektif bir etki doğuracağı ve bu sebeple millete ve devlete karşı suçlar bölümünde ele alınmasının daha sağlıklı olacağı yönündedir.

Yine belirtmekte fayda gördüğümüz başka bir husus, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda korunan siyasi hakların tahdidi olarak sayılmış olmasına karşın; 765 sayılı Ceza Kanunu'nda herhangi bir ayırım yapmaksızın tüm siyasi hakların koruma altına alınmış olmasıdır. Mülga Türk Ceza Kanununda kapsamın geniş tutulması bir bakıma olumlu karşılanırken; bir bakıma eleştirilmiştir. Eleştirilmesinin sebebi, kapsamının bu kadar geniş tutulması uygulamada suçun soruşturulmamasına ve kovuşturulmamasına sebebiyet vermesi şeklindedir. Olumlu bulunan yönü ise kişi hak ve hürriyetlerini daha kapsamlı bir şekilde korumasıdır. Kanaatimizce ilgili maddede sayılan siyasi haklar dışında genel bir hüküm konularak daha hürriyetçi bir yaklaşım

¹¹⁴ RG. 7.10.2004, S. 25606.

sergilenebilirdi. Yani genel olarak kişinin herhangi bir siyasi hakkının kullanılmasını engelleyen kişi hakkında daha az cezayı gerektiren bir hüküm konulabilirdi. Bu hükmün yanında mevcut düzenleme, sayılan hakların kullanılmasının engellenmesi durumunda “daha ağır cezayı gerektiren hal” olarak kalabilirdi. Kanun’un 199’uncu maddesindeki nitelikli haller ise her iki düzenleme için de geçerli olabilirdi.

Kaynakça

- Akad Mehmed/Dinçkol Abdullah, 1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları, Der Yayınları, İstanbul, 2007.
- Artuk M. Emin/Gökçen Ahmet/Yenidünya A. Caner, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, 14. Baskı, Ankara, 2014.
- Atar Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, 8. Baskı, Konya, 2013.
- Aybay Rona/Özbek Nimet, Vatandaşlık Hukuku, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015.
- Aydoğdu Yasin, Seçim Sistemleri ve Türkiye, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015.
- Baykal Bekir Sıtkı, “I. Meşrutiyete Dair Belgeler”, *Belleten Dergisi*, c. 24, S. 96, Ankara, 1960, s. 601-636.
- Çağlayan Ramazan, İdare Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2016. (Derleme). “Georg Jellinek”, *The American Journal of International Law*, American Society of International Law Press, c. 5, S. 3, 1991, s. 716-718.
- Doğan Vahit, Türk Vatandaşlık Hukuku, Seçkin Yayınevi, 10. Baskı, Ankara, 2010.
- Erdoğan Mustafa, Anayasa Hukuku, Orion Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2011.
- Erdoğan Mustafa, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2013.
- Erem Faruk, “Siyasi Haklara Karşı İşlenen Suçlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 7, S. 1-2, Ankara, 1951, s. 73-89.
- Gözler Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, 16. Baskı, Bursa, 2014.
- Gözler Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi c. 2, Ekin Kitabevi, Bursa, 2011.
- Gözübüyük Şeref, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, 19. Bası, Ankara, 2013.
- Günday Metin, İdare Hukuku, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara, 2015.
- Hafızoğulları Zeki/Özen Muharrem, Türk Ceza Kanunu Özel Hükümler Kişilere Karşı Suçlar, USA Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 2015.
- İba Şeref, Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar, Turhan Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2008.

- Kaboğlu İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2013.
- Kaboğlu İbrahim Ö., Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar, Turhan Kitabevi, 2. Bası, Ankara, 2008.
- Kaboğlu İbrahim Ö., “Dayanışma Hakları” nın Hukuksal Değeri: Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı?”, İnsan Hakları Yıllığı, S. 13, 1991, s. 37-48.
- Kapani Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013.
- Karamustafaoğlu Tunçer, Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri, AÜHF Yayınları, no: 262, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- Koca Mahmut/Üzülmez İlhan, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2015.
- Kuzu Burhan, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 54, S. 1-4, İstanbul, 1994, s. 71-101.
- Küçük Adnan, Anayasa Hukuku, Orion Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2013.
- Memiş Emin, Türkiye’de Anayasa Gelişimleri Eğrisi (1808-2011), Filiz Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 2011.
- Mumcu Ahmet, “1924 Anayasası”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 2, S. 5, Ankara, 1986, s. 383-399.
- Mumcu Ahmet/Küzeci Elif, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Turhan Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2012.
- Özbudun Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2013.
- Özek Çetin, “Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 41, S. 1-2, İstanbul, 1975, s. 25-45.
- Özcan Hüseyin/Yanık Murat, Siyasi Partiler Hukuku, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özgenç İzzet, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Kitabevi, 9. Bası, Ankara, 2013.
- Parlar Ali, Türk Ceza Kanunu Şerhi c. 1, Bilge Yayınevi, Ankara, 2015.
- Şenyüz Doğan/Yüce Mehmet/Gerçek Adnan, Vergi Hukuku (Genel Hükümler), Ekin Kitabevi, 4. Baskı, Bursa, 2013.
- Tanör Bülent, İki Anayasa 1961-1982, Oniki Levha Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013.
- Tanör Bülent/Yüzbaşıoğlu Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta Yayıncılık, 13. Bası, İstanbul, 2013.
- Tezcan Durmuş/Erdem M. Ruhan/Önok R. Murat, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Seçkin Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2013.

Teziç Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, 16. Bası, İstanbul, 2013.

Yarsuvat Duygun, "Siyasi Hürriyet Aleyhinde Cürümler (Türk Ceza Kanununda Toplantı Hürriyetinin Korunması)", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 33, S. 3-4, İstanbul, 1967, s. 101-121.

Elektronik Kaynakça

<https://anayasa.tbmm.gov.tr>

<http://www.atam.gov.tr>

<http://www.jstor.org>

<http://www.ombudsman.gov.tr>